

Сидорчук Н.Г. Культурологічні засади підготовки професійних кадрів у навчальних закладах університетського типу / Нінель Сидорчук // Освітній україноцентризм Георгія Філіпчука: зб. наук. пр. / [редкол. Н. Ничкало (голова), та ін..; упоряд.: Н. Ничкало, О. Боровік]; НАПН України; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.: Богданова А.М., 2016. – 548 с. – С. 438-444.

УДК 378.14+37.014.5(4:477)

Сидорчук Н. Г. ,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ КАДРІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ТИПУ

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що характеризують розвиток суспільства, динамічні зміни на ринку праці зумовлюють необхідність переосмислення ролі університетів, прогнозування підготовки професійних кадрів в навчальних закладах університетського типу, які за визначенням "Університетської хартії" (Болонья, 1988 р.), "у третьому тисячолітті мають формувати у молоді почуття приналежності до духовної еліти суспільства, навчити покоління сприймати та прогнозувати гармонію навколишнього світу і самого життя" ¹.

Наукові розробки останніх десятиріч спрямовують розв'язання поставленого завдання у площину нової парадигми професійної підготовки фахівців, побудовану на засадах *культурологічного підходу*, який, залежно від дослідницьких цілей, може застосовуватися в контексті філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної антропології, а також історії культури та мистецтвознавства та у загальному контексті передбачає розгляд феномена культури в якості стрижневого для розуміння й пояснення сутності

¹ Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс] / С. Eurosvita.net. – Режим доступу: <http://eurosvita.net/?category=17&id=1049> – 15.09.2015 р. – Загол. з екрану.

людини, її свідомості й життєдіяльності². У зазначеному контексті, з одного боку, він може тяжіти до філософії, антропології, психології, з іншого – безпосередньо реалізовуватися в педагогіці (що стало відчутно тільки наприкінці ХХ століття).

У цілому культурологічний підхід має ряд змістових інтерпретацій. Його визначають як загальнонауковий метод дослідження; сукупність методологічних прийомів, що забезпечують аналіз різних сфер соціального або психологічного життя крізь призму системоутворювальних культурологічних понять (культура, культурні зразки, норми, цінності, спосіб життя, культурна діяльність, інтереси тощо) та ін.³ Обґрунтовуючи його змістові характеристики, європейські аналітики визначають необхідність на його основі чіткого структурування загальних та спеціальних компетенцій бакалаврів та магістрів, збереження гнучкості та автономії в архітектурі навчального плану, забезпечення якості освіти як підґрунтя майбутньої професійної діяльності⁴.

Сучасні дослідження ролі культурологічного підходу в підготовці фахівця ґрунтуються на ідеях культурно-історичної психології (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєв та ін.), положеннях концепції діалогу культур (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, І.Є. Берлянд, В.Ф. Литовський та ін.); раціогуманістичних аспектах психології (Г.О. Балл та ін.). Загальна характеристика культурологічного підходу, принципи розбудови освітнього процесу на його засадах в умовах навчання за різними профілями активно досліджуються В.В. Гурою, А.В. Погодіною, І.Ж. Балхаровою, Є.Ю. Фортунатовою, І.В. Колмолгоровою та ін.

Аспектний аналіз наявних висновків дозволить, на нашу думку,

² Аніщенко В. Культурологічний підхід у професійній підготовці вчителя / Валерій Аніщенко, Олег Падалка // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи [Електронний ресурс] / С. Irbis-nbuв. – Режим доступу: http://%20irbis-nbuв.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuв/cgiirbis_64.exe?C21CO – 15.04.2014 р. – Загол. з екрану.

³ Аніщенко В. Культурологічний підхід у професійній підготовці вчителя / Валерій Аніщенко, Олег Падалка // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи [Електронний ресурс] / С. Irbis-nbuв. – Режим доступу: http://%20irbis-nbuв.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuв/cgiirbis_64.exe?C21CO – 15.04.2014 р. – Загол. з екрану.

⁴ Делор Ж. Образование – сокрытое сокровище. UNESCO, 1996 / Ж. Делор // Университетская книга – 1997. – №4 – С. 37.

обґрунтувати базові положення сучасної парадигми підготовки професійних кадрів у навчальних закладах університетського типу.

Як зазначають Н.В. Бордовська, А.О. Реан, у процесі еволюції університетської освіти сформувалися її історично змінні парадигми. Кожна з них відповідала домінуючим ідеальним уявленням людини про універсальне знання в певну історичну епоху. Автори пропонують класифікацію парадигм університетської освіти, що включає: культурно-ціннісну; академічну; професійну; технократичну; гуманістичну⁵.

У їх інтерпретації, *культурно-ціннісна парадигма* спирається на засвоєння студентами універсальних елементів культури і фундаментальних цінностей минулих поколінь засобами систематичного і поглибленого вивчення надбань великих мислителів латинською чи грецькою мовами (характерно для перших університетів). Культурно-ціннісна парадигма орієнтована на різнобічне пізнання оточуючого світу. У результаті навчання в університеті випускник отримує вище звання освіченої людини – філософа чи богослова. Така стратегія освіти з давніх часів відбиває феномен класичної освіти.

Академічна парадигма університетської освіти характеризується пріоритетом теоретичних знань і розвитком фундаментальних наук, орієнтацією на підготовку випускників університету до пошуку нових знань, розуміння і пояснення оточуючого світу з позицій теорії. У межах цієї парадигми головною цінністю вважаються наукові знання про природу, людину в суспільстві, Космос, життя. За типом та якістю засвоєння наукових знань, фундаментальних і прикладних досліджень у межах академічної парадигми виокремлюють такі види університетської освіти як біологічна, математична, філологічна, фізична, хімічна тощо, а головною академічною традицією університету визначають систематичне вивчення

⁵ Бордовская Н. В. Педагогика : [учебник для вузов] / Бордовская Н. В., Реан А. А. – СПб : Питер, 2000. – 304 с. – (Серия "Учебник нового века") - с. 151-152.

фундаментальних основ науки за безпосередньої участі студентів у процесі наукових досліджень.

Збагачення і розширення змісту університетської освіти знайшло відображення у *професійній парадигмі*, коли наука втрачає самостійність, із засобу пізнання і пояснення світу перетворюється в особливу виробничу силу, що забезпечує розвиток техніки і виробництва. У результаті впровадження такого підходу університет концентрує і розширює не тільки спектр наукових знань, але й кращі зразки соціокультурної і професійної діяльності людини, а його студенти отримують вищу медичну, юридичну, економічну, педагогічну, інженерно-технічну – галузеву професійну освіту як відповідь на соціальний запит суспільства.

У XIX-XX століттях на перший план виходить *технократична парадигма* як своєрідний світогляд, суттєвими рисами якого є: примат техніки і технології над науковими і культурними цінностями, вузькопрагматична спрямованість вищої освіти та чітко визначений розвиток наукового знання. У меті та змісті університетської освіти згідно цієї парадигми домінують інтереси виробництва, економіки і бізнесу, розвитку техніки і засобів комунікації. У зв'язку з цим у XX ст. з гуманітарним та природничо-науковим компонентами університетської освіти відбулися суттєві, не завжди позитивні й прогресивні зміни. І, як ще у XVIII ст. зазначав видатний український мислитель Г.С. Сковорода,: "Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона усі свої знання застосовує для зла" ⁶.

Наразі альтернативою технократичній і професійно-прагматичній парадигмі університетської освіти виступає гуманістична (*від лат. *Humanus** – людський, людяний) орієнтація.

Концептуальними ідеями гуманістичної парадигми ("Пізнання (а не знання) – сила!") є: цінність навчання – у співпраці, що базується на діалозі,

⁶ Сковорода Г. С. Повне збір. тв. : у 2-х т. / [редколегія: Шинкарук В. І. (голова), Євдокименко В. Ю., Махновець Л. Є., Іваньо І. В., Нічик В. М., Табачников І. А.]. – К. : Наук, думка, 1973. – Т. 2. – 574 с. – С. 457.

полілозі, на імпровізації; важливість врахування як результату, так і процесу його досягнення; суб'єктивність, індивідуалізованість, особистісна значущість знань; любов до людини, віра в її творчі можливості як атрибути професіоналізму; створення умов для успішного розвитку кожної людини; допомога і забезпечення лідерства в управлінні; тривимірність навчання – широкий світогляд, глибина знань, їх постійне оновлення; освіта як шлях здобуття нових знань, а не їх запам'ятовування; знання для розв'язання реальних життєвих потреб; акцент у навчанні на "вміє і може вчитися"; зацікавленість суспільства в освіті; використання часу та коштів для розвитку певних галузей.

За таких умов однією з фундаментальних теорій, що забезпечує побудову сучасної гуманістичної парадигми університетської освіти, стає культурологічний підхід у тлумаченні Г.І. Гайсиної, яка подає його характеристику на засадах принципової гуманістичної позиції, згідно з якою людина визначається суб'єктом культури, її головною дійовою особою ⁷, а власне культурологічний підхід уможливорює окреслення трьох основних взаємообумовлених проблемно-смыслових аспектів освіти:

- особистісне зростання (самовизначення, саморозвиток, самореалізація) на основі розвитку структур культурологічної діяльності, змін в особистісному культурно-творчому досвіді, динаміки культури спілкування та комунікації, еволюції кола спілкування;

- зростання рівня культури (якості й ступеня вираження ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем, спільнот;

- розвиток і зростання рівня культури освіти як галузі в цілому, зміни соціокультурного контексту освіти (його предметних, інформаційних і суб'єктивних середовищ, моделей, форм і механізмів організації) ⁸.

У зазначеному контексті різні аспекти сутності людини як суб'єкта

⁷ Гайсина Г.И. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Гайсина Гузель Иншаровна. – М., 2002. – 366 с. – С. 43-48.

⁸ Аніщенко В. Культурологічний підхід у професійній підготовці вчителя / Валерій Аніщенко, Олег Падалка // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи [Електронний ресурс] / С. Irbis-nbuв. – Режим доступу: http://%20irbis-nbuв.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuв/cgiirbis_64.exe?C21CO – 15.04.2014 р. – Загол. з екрану.

культури тлумачаться в ієрархічному поєднанні як грані цілісної культурної орієнтації, що дозволяє зосередити увагу на людині як суб'єкті культури, здатній включати в себе всі накопичені людством смисли культури і одночасно виробляти нові, а прийнята змістова інтерпретація культурологічного підходу корелює з базовою парадигмою гуманістичної педагогіки, яка визначає і визнає *ставлення до тих, хто навчається*, як до суб'єктів культури, власного життя та освіти, здатних до культурного й особистісного саморозвитку і творчої самореалізації; *ставлення до освіти* – як культурного процесу, в якому відбувається діалогічна взаємодія між його учасниками, обмін цінностями і смислами, співробітництво в досягненні цілей особистісного саморозвитку.

У такому сенсі пріоритетне значення надається особистості того, хто навчається, людині, яка виділяється із загалу, думає самостійно, вміє себе відстояти, не потребує опіки, має високу самооцінку і почуття власної гідності, новій людині, так званій, людині університетській як феномену цілісності Всесвіту та взаємозалежності. У цьому і є об'єктивні причини створення нових університетів та реорганізації інститутів України в університети, на базі яких розвивається університетська освіта, а завданням професійної педагогіки стає побудова моделей розвитку університетської освіти, спрямованих на організацію саморозвитку майбутнього фахівця, формування рис адаптивності, гнучкості, динамізму, забезпечення переходу від стратегії "запобігання можливого збитку" замість "ліквідації катастроф" як природних, так і соціальних систем, довкілля⁹.

Відповідно, головною цінністю університетської освіти згідно гуманістичної парадигми стає особистість з її здібностями та інтересами, що в умовах університету дозволяє людині отримати універсальну освіту і вибрати сферу професійної діяльності не тільки за ознакою соціальної значущості, але й за власними мотивами та інтересами.

⁹ Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : [монографія] / Мещанінов О. П. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с. – С. 7-8.

Особливе значення для вищої освіти має ще один аспект цієї проблеми: гуманізація означає не тільки набуття додаткових знань, органічно вбудованих у систему професійної освіти, але й удосконалення культури пізнання, формування не тільки предметних умінь (умінь, орієнтованих на засвоєння навчальної дисципліни), але й ключових умінь надпредметного характеру – умінь, що мають універсальний характер, забезпечують адаптацію майбутнього фахівця у сучасному професійному та життєвому середовищі. До надпредметних умінь відносимо:

- *пізнавальні* – уміння націленого сприймання та відображення педагогічних знань, що забезпечують орієнтацію студента у ході виконання професійної діяльності та життя;

- *регулятивні* – уміння, що забезпечують усталення професійної позиції шляхом використання заходів організаційного характеру;

- *технологічні* – уміння, пов'язані з відтворенням та творчою інтерпретацією професійних та життєвих дій з опорою на загальнопедагогічний технологічний апарат;

- *комунікативні* – уміння, що забезпечують комунікативний фон адаптації фахівця в умовах знанневого суспільства;

- *контрольно-корекційні* – уміння націленого аналізу та самоаналізу оточуючого професійного та соціального середовища (детальна діяльнісно-орієнтована розгортка кожної групи умінь подана у табл. 1).

Таблиця 1

Ключові уміння надпредметного характеру

Блок умінь	Показник
Пізнавальні	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтуватися у широкому колі питань, не обмежених вузькою спеціалізацією; - актуалізувати та розвивати власні ресурси; - оновлювати свої знання; - артикулювати знання; - швидко актуалізувати знання у даний момент у необхідній ситуації; - застосовувати знання у широкому спектрі ситуацій; - виокремлювати ключові елементи знань, їх категоріальний характер; - гнучко використовувати знання поряд з декларативними знаннями й знаннями процедурного характеру.

Регулятивні	<ul style="list-style-type: none"> - однозначно діяти в різних ситуаціях, у тому числі нестандартного характеру; - вибирати оптимальні рішення з різноманіття можливих; - конструювати завдання реалізації певного виду діяльності; - адаптуватися в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору; - мобільно реагувати на зміни у професійному та соціальному середовищах; - перебудовуватися в непередбачуваних умовах; - проявляти вольові зусилля для досягнення необхідних значущих результатів; - діяти самостійно й відповідально у будь-якій ситуації; - стимулювати розвиток активності, ініціативи.
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - успішно реалізовувати поставлені завдання із застосуванням інноваційних підходів; - проявляти критичність мислення (з безлічі рішень вибирати найбільш оптимальне, аргументовано спростовувати неправдиві рішення, брати під сумнів ефектні, але не ефективні рішення тощо); - знаходити з безлічі методів і способів вирішення проблеми найбільш оптимальний для даних ситуаційних умов; - обирати оптимальні засоби самовираження та само творення; - дидактичні вміння з організації навчально-виховного процесу із залученням технічних засобів; - користуватися апаратурою (відеокамери, відеомагнітофони, мультимедійні відеопроєктори, комп'ютери тощо).
Комунікативні	<ul style="list-style-type: none"> - будувати взаємодії професіонала зі Світом на основі ставлення до себе, до суспільства, до оточуючих, до діяльності тощо.
Контрольно-корекційні	<ul style="list-style-type: none"> - адекватно оцінювати власні знання, уміння, навички надпредметного характеру; - адекватно оцінювати оточуючих, їх дії у межах професійної діяльності, професійні характеристики тощо; - адекватно оцінювати суспільні явища та події.

Узагальнюючи результати аналізу провідних концепцій культури, перерахуємо функції культури, під кутом зору яких реалізується культурологічний підхід і які є найбільш важливими при розгляді предмета нашого дослідження: наслідування; розвиток і зміна систем цінностей та забезпечення умов їх постійного оновлення; створення та забезпечення адекватних зв'язків, взаємодій і комунікацій в співтоваристві; забезпечення якості життєдіяльності спільнот і людини в них; створення умов для соціальної реалізації і творчої самореалізації людини, виявлення та зростання її індивідуальних особливостей і здібностей.

У даному контексті людська діяльність розглядається з позиції того, як і наскільки вона служить розвитку, вдосконаленню та самореалізації людини. Тим самим ця концепція акцентує увагу на гуманістичній, особистісно-розвивальній сутності культури, а людина постає духовним суб'єктом культури з такими властивостями, як творча активність, відповідальність діяльності та поведінки, здатність до саморозвитку та самореалізації. Відповідно до цього підходу культура не "надбудовується над людиною", а проявляється в її власному бутті, життєтворчості, духовності.

За таких умов культурологічний підхід дозволяє розглядати сферу освіти через призму наступних системоутворюючих понять:

- суб'єкт-об'єкт-суб'єктних – таких, як: цінність, якість, культурна норма, культурний інтерес;

- суб'єкт-суб'єктних – таких, як: культурна діяльність, культурне самовизначення, культурний розвиток (саморозвиток), глибинне спілкування, сумісність, подійність;

- об'єкт-суб'єктних – таких, як: соціокультурна (культурна) ситуація, соціокультурний (культурний) контекст освіти, культурні моделі, мультикультурне (культурне) середовище освітніх систем¹⁰.

У межах такої освітньої парадигми принципово іншою бачиться і позиція педагога, якого розглядають не як засіб, а визначальний чинник навчального процесу, партнера студентів на шляху пізнання. Він стає провідником успішної педагогічної взаємодії, від нього залежить оперативність урахування професійних якостей, що постійно змінюються під впливом зовнішніх обставин та індивідуального зростання.

У цілому ж сучасна університетська освіта охоплює дві протилежні позиції: невідворотність використання ринкових механізмів та збереження системи обліку і планування. Єдність таких протилежностей і є квінтесенцією сучасної стратегії розвитку університетської освіти, що

¹⁰ Мареев В.И. Культурологический подход в аспекте развития современного образования / Мареев В.И., Карпова Н.К., Щипанкина Е.С. [Электронный ресурс] / С. Sworld. – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/current-status-and-the-development-of-the-education-c112/11973-c112-037> – 15.04.2013 г. – Загол. с экрана.

передбачає організаційне об'єднання цілеспрямованості та стихії, актуалізує синергетичний аспект проблеми, та особистісно орієнтований розвиток, тих, хто навчається¹¹, а основними пріоритетами організації навчального процесу у межах професійно-педагогічної підготовки студентів університетів стають: визнання пріоритету індивідуальності; співвіднесення технологій навчання на всіх його етапах з віковими особливостями розвитку та становлення особистості; визначення змісту освіти за рівнем розвитку особистісних якостей того, хто навчається, та конгруентністю до майбутньої професійної діяльності; визнання дієвості освітнього процесу, організації педагогічного середовища; максимальне врахування у ході особистісно зорієнтованого навчання індивідуального досвіду тих, хто навчається, їх потреб в самоорганізації, самовизначенні й саморозвитку.

Проекція гуманістичної парадигми сучасного університету, побудованої на засадах культурологічного підходу дозволяє дійти висновку, що в умовах ринкової економіки, яка вимагає швидкого входження молодого спеціаліста в професію, віддають перевагу не тільки високому рівню професійної кваліфікації фахівця, але й певним *професійно значущим якостям особистості*, що підвищують рівень його соціальної успішності, конкурентоспроможності на європейському ринку праці, все частіше наголошується на необхідності поєднання мотиваційно-когнітивних та поведінкових компонентів структури особистості у ході обґрунтування моделі майбутнього фахівця.

Культурологічний підхід розглядається як метапринцип функціонування та розвитку освіти, опредмечування ідеї гуманізації та гуманітаризації в контексті світової та національної культур, орієнтування особистості на змістопошукову, творчу, розвивальну діяльність. Він виступає основою розробки варіативних моделей змісту освіти, не тільки таких, що його оновлюють, але й таких, що його "утримують" в контексті культури.

¹¹ Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : [монографія] / Мещанінов О. П. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с. – С. 9.

Зазначене у період набуття профільними вищими навчальними закладами статусу класичних університетів у контексті модернізації системи вищої освіти сприяє гуманізації професійної підготовки і суспільства в цілому, формуванню високоякісного людського та соціального капіталу.